

עומק הפשט

עיונים בראש"י

על פי 'לקוטי שיחות' בדרך י"א

פ' משפטים

הערות והארות יתקבלו בברכה בטל'
08-6882799 / 050-4125205
או במייל rizs@neto.bezeqint.net
ניתן גם להזמין לפרשיות נוספות

כל הזכויות שמורות

תוכן העיונים

(א) "אמר רבי יוחנן בן זכאי: אוזן זאת ששמעה על הר סיני כו'" (כא), (ו) – למאי נפק"מ שמקום השמיעה היה בהר סיני דוקא? / בהר סיני שמעו את הדברות מפי הקב"ה בעצמו, ולפניו הרי גלוי וידוע כל העתידות וכל המצבים האפשריים / זוהי גם ההדגשה על בעל המאמר – רבן יוחנן בן זכאי – שאמר על התורה: "כי לכך נוצרת", ואין מקום לאמתלאות

(ב) על מה נרצע העבד (רש"י כא, ו) – על זה שגנב בתחילה, או על זה שעכשיו הוא מומאן לצאת? / על הגניבה אפשר ללמוד זכות, וגם על זה שהוא מומאן לצאת אפשר ללמוד זכות / בצירוף שניהם יחד נוצר מצב של "תחילתו בפשיעה וסופו באונס", ולכן מצינו עונש זה דוקא בזה ולא בעבירות אחרות

(ג) רש"י (כא, ו) מוכיח שהרציעה היא באוזן ימין דוקא, ורק לאחר מכן מקשה: "ומה ראה אוזן כו'" – מה קשר הדברים? / רציעה היא עונש חמור לכאורה, אבל יש גם סברא להיפך – שהיא עונש קל / אם היו רוצים להקל בעונשו של העבד היו רוצעים את אוזן שמאל, אמנם למועשה אינו כן

"ואם אמור יאמר העבד אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי. והגישו אדוניו אל האלקים והגישו אל הדלת או אל המזוזה ורצע אדוניו את אזנו במרצע ועברו לעולם" (כא, ה'ו)

ומה ראה לוזן להירצע מכל שאר חברים שבגוף? אמר רבן יוחנן בן זכאי: לוזן זאת ששמעה על הר סיני 'לא תגנוב', והלך וגנב – תירצע:

מקור דברי רש"י הוא במכילתא על אתר, ושם הלשון: "אזן ששמעה 'לא תגנוב' והלך וגנב – היא תרצע מכל אבריו". אמנם רש"י הוסיף "אזן (זאת) ששמעה על הר סיני" – ויש לדקדק¹, למה הוצרך להוסיף זה, ולא הסתפק בלשון "אזן ששמעה" סתם?²

גם יש לדקדק, מה טעם הביא רש"י דרשה זו בשם רבן יוחנן בן זכאי. דהנה ידוע ב"כללי רש"י", שכאשר רש"י מביא את השם של בעל המאמר (שלא כדרכו לכתוב הדברים סתם, בלי שם האומר) הוא בכדי ליישב איזה ענין ב"פשוטו של מקרא" [אלא שמדובר בענין שאינו קשה כל כך, ורק תלמיד זריז וממולח ישאל את זה, ולכן מרמזו רש"י בזה שמביא השם של בעל המאמר];

וצריך להבין בנידון דידן, מהי הקושיא ב"פשוטו של מקרא" שרש"י מתרצה בזה שמביא את השם של רבן יוחנן בן זכאי?

1. וכן העיר במשכיל לדוד.

2. ולהעיר, שבגמרא (קידושין כב, ב) הלשון: "אזן ששמעה קולי על הר סיני" – אך ידוע כי רש"י מביא רק הנדרש ל"פשוטו של מקרא", וממילא צ"ב למה בחר דוקא באריכות הלשון שבגמרא (ובפרט, שהרי בגמרא איתא גם "אזן ששמעה" קולי", ורש"י לא העתיק לתיבה זו (לפי הגירסא שבדפוסים)).

הגנב אינו מתבייש

יובן בהקדים הקושיות הידועות של המפרשים על דברי ריב"ז:

(א) אם הרציעה היא עונש ל"אוזן ששמעה על הר סיני 'לא תגנוב' והלך וגנב" – למה אינו נרצע עד שיעברו שש שנים, וגם אז – רק אם ברצונו להישאר אצל אדונו עוד?

(ב) למה אמרה תורה דין הרציעה רק בגנב ואין לו לשלם ונמכר בבית דין – הרי טעם זה (שאזנו שמעה על הר סיני 'לא תגנוב' והלך וגנב) שייך בכל מי שנתפס בגניבתו, גם כשיש לו מה לשלם!

ונקודת הביאור בזה³:

הנה ברציעה יש חומרא יתירה לגבי עונשים אחרים – כי על ידה בא בזיון תמידי ומום להאדם הנרצע.

ולכן אין מענישים מיד את הגנב ברציעה, שהרי (במקרים רבים) יש "לימוד זכות" על הגנב, שאנוס היה בגניבה זו מפני שלא מצא דרך אחרת לפרנס עצמו ובני ביתו, והעניות העבירה אותו על דעתו ועל דעת קונו⁴, ובמילא אינו ראוי לעונש כזה.

אמנם מובן, שכאשר אדם גונב לאונסו, הרי הוא מתבייש בזה ואין רצונו שיתפרסם קלונו ברבים; ואם נמכר לעבד ומתפרסם הדבר שנמכר בגניבתו, מיצר לו הדבר במאד וכל עת שהותו אצל אדונו – עת קלונו – הרי הוא מצפה ליציאתו לחירות.

ולכן, במצב שבו הסתיימו כבר שש שנות העבדות, ובכל זאת אין האדם בהול לצאת לחפשי, ואדרבה, הוא רוצה להישאר אצל אדונו, הרי זה מוכיח שמעיקרא אין הדבר בזיון בעיניו, ועד שלא איכפת לו בפרסום הדבר שהוא עבד על ידי שגנב ונמכר בגניבתו;

3. ראה גם מושב זקנים מבעלי התוספות כאן. באר בשדה על רש"י. – וראה בארוכה לקמן סימן ב.

4. עירובין מא, ב.

סופו מוכיח על תחילתו, שגנב מצד תכונתו הרעה, ומה שעבר על הציווי "לא תגנוב" לא היה מפני דחקו בלבד. ולכן אז הוא שאומרים כי "אזן זאת ששמעה 'לא תגנוב' והלך וגנב – תירצע!"

שומע מפי הגבורה

ומעתה יתבאר דיוקן של רש"י "אזן ששמעה על הר סיני" – כי בזה מודגש יותר חומר העוון וטעם העונש:

הנה כבר פירש רש"י בפ' יתרו⁵ שבמעמד הר סיני "אמר הקב"ה עשרת הדברות בדבור אחד" – ובלשון הכתוב: "וידבר אלקים את כל הדברים האלה".

והיינו, ש"לא רק "אנכי" ו"לא יהיה לך", אלא גם) הציווי "לא תגנוב" שמע האדם על הר סיני מפי הקב"ה.

[וגם כאשר משה היה מדבר ומשמיע הדברות לישראל בפעם השניה⁶ – הרי זה ש"חזר ופירש על כל דבור ודבור בפני עצמו", היינו, שפירש את הדבור ששמעו מפי הקב"ה (בדיבור אחד)⁷].

ומעתה, הרי גלוי וידוע לפני הקב"ה שיתכן הדבר שיבוא האדם לידי מצב של עניות ותדחק לו השעה ללכת לגנוב – ומכל מקום צוה לו "לא תגנוב"; והיה עליו להבין שהקב"ה, שהוא הזן ומפרנס לכל בריותיו, בוודאי ימציא לו פרנסתו באופן אחר, ולא שיהיה מוכרח לעבור על רצונו יתברך.

ולכן גם בהיותו במצב דחוק, עליו לבטוח בהקב"ה שבוודאי יעזרהו ויחלצהו ממצוקתו, ומכיון שהוא לא בטח בהקב"ה ועבר על ציוויו – תירצע אצלו (שהיא ששמעה את הציווי "לא תגנוב" מהקב"ה).

5. כ, א.

6. רש"י יתרו יט, יט.

7. ולהעיר מהמבואר בצדה לדרך על רש"י, שגם אז היו שומעים את קול הקב"ה שהיה מצטרף כביכול לדיבורו של משה.

שמונים שנה של תורה (וגמ"ח)

אמנם לאחר כל הנ"ל, עדיין יש מקום לטענה של "תלמיד ממולח", והיא:

סוף כל סוף, למה ייענש האדם בעונש חמור על זה שעבר על "לא תגנוב" – והרי זה שגנב היה מצד מצבו הדחוק, שלא באשמתו?

ואף שנתבאר כי בזה שברצונו להישאר עוד אצל אדונו הוכיח סופו על תחילתו שאין הוא מתבייש במעשה הגניבה –

הנה גם בזה אין להאשימו כל־כך, דהרי טענתו מוכנת היא: "אהבתי .. את אשתי ואת בני", והיינו האשה שנתן לו אדונו והילדים שילדה לו, שבצאתו לחפשי יהיה מוכרח להיפרד מהם, כמו שכתוב "האשה וילדיה תהיה לאדוניה והוא יצא בגפו"⁸; וכבר אמרו חז"ל כי אהבה זו של האדם לאשתו וילדיו חקוקה היא בנפשו מצד טבע בריאתו⁹.

וליישב זה מביא רש"י את שמו של רבן יוחנן בן זכאי, שהוא שאמר טעם זה ולשיטתיה אזיל:

הנה כל ענינו דרבן יוחנן בן זכאי (מאז שנקרא בשם "רבן") היה לימוד התורה, והגם שחי בתקופה קשה של דחקות ועניות – הזמן דחורבן בית המקדש, וכמבואר בארוכה בסיפורי חז"ל¹⁰ – מכל מקום "ארבעים שנה למד וארבעים שנה לימד"¹¹, ו"לא הלך ארבע אמות בלי תורה ולא קדמו אדם בבית המדרש"¹² [והוא שדאג שתתקיים תורה בישראל וביקש "תן לי יבנה וחכמיה"¹³].

ומכיון שריב"ז היה ענינו תורה – ודבר זה הורה לכל אחד ואחד, וכמו שאמר¹⁴: "אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת" – לכן הוא שהדגיש כי אין להאדם להצטדק על שעבר על מצוות התורה:

8. פרשתנו כא, ד.

9. שבת קנב, א. וראה גם תניא פמ"ט.

10. ראה גיטין נו, א ואילך. ועוד.

11. סנהדרין מא, א.

12. סוכה כח, א.

13. גיטין נו, ב.

14. אבות פ"ב מ"ח.

הרי התורה עצמה הודיעה¹⁵ "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" – ויחד עם זה צוותה "לא תגנוב"; והתורה היא שצותה על העבד לשאת את האשה שנותן לו אדוניו באופן שתוליד לו ילדים – ומכל מקום צוותה שאחר שש שנים יצא לחפשי "בגפו".

ולהוסיף עוד, דהנה מצינו שריב"ז הפליא מאד ענין דגמילות חסדים. וכמסופר באבות דרבי נתן¹⁶, שריב"ז עבר ליד מקום המקדש בעת חורבנו, והיה עמו תלמידו רבי יהושע שאמר "אוי לנו על זה שהוא חרב". והשיב לו ריב"ז: "אל ירע לך, יש לנו כפרה אחת כמותה ואיזה זה גמ"ח" – השווה ענין גמ"ח לענין בית המקדש.

וזה מרמז רש"י בהביאו שטעם זה אמר ריב"ז, כי על ידי זה מובן יותר הטעם שנרצע: גם מי שנמצא במצב של דחקות ועניות, דאגה לו תורה וצוותה "אם כסף תלוה את עמי"¹⁷, ומכיון שזה חובה הרי בוודאי היה מוצא כמה וכמה שילווחו, והיה לו להשתדל וללוות גמילות חסדים ולא לעבור על "לא תגנוב".

ועל ידי ההוספה בתורה ובגמילות חסדים נזכה שכלל ישראל "יצא לחפשי" מן הגלות הכללי והפרטי, בבנין בית המקדש כפשוטו, בב"א.

(חלק יא – משפטים א)

15. פ' ראה טו, יא.

16. פ"ד, ה.

17. פרשתנו כב, כד. וברש"י שם שהוא "חובה".

ב

"ואם אמור יאמר העבד אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי. והגישו אדונו אל האלקים והגישו אל הדלת או אל המזווה ורצע אדונו את אזנו במרצע ועברו לעולם" (כא, ה'ז)

ומה ראה חוזה להירצע מכל שאר אברים שבגוף? אמר רבן יוחנן בן זכאי: און זאת ששמעה על הר סיני 'לא תגנוב', והלך וגנב – תירצע; ואם מוכר עצמו, און זאת ששמעה על הר סיני 'כי לי בני ישראל עבדים' והלך וקנה אדון לעצמו – תירצע:

מקור דברי רש"י הוא בגמרא¹⁸:

"רבן יוחנן בן זכאי היה דורש את המקרא הזה כמין חומר. מה נשתנה און מכל אברים שבגוף? אמר הקב"ה: און ששמעה קולי על הר סיני, בשעה שאמרתי 'כי לי בני ישראל עבדים' – ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו, תרצע".

ולכאורה קשה, שהרי טעם זה שייך הוא בכל ציווי התורה – ששמעה אזנו של בר ישראל בהר סיני¹⁹ – ואם כן היה צריך לרצוע האון על כל חטא ועון שיעבור עליו האדם, ולמה אמרה תורה דין זה רק במי שעבר על "כי לי בני ישראל עבדים"?

ובאמת שיש ליישב, ולחלק בין העובר על ציוויים פרטיים שאין עוונו חמור כ"כ, לבין העובר על הציווי של "כי לי בני ישראל עבדים" שהוא ציווי כללי ועיקרי להיות "עבד ה'" (ולא לקבל עבדותו של בשר ודם), ולכן דוקא הוא נענש ברציעת האון;

18. קידושין כב, ב.

19. וכבר האריכו במפרשים לבאר איך כל מצוות התורה שמעו בהר סיני, כדמוכח מדברי חז"ל אלו (ולא רק עשרת הדברות לבדם). ואכ"מ.

אבל כד דייקת שפיר אין יישוב זה מספיק, וכדלקמן.

למה להזכיר עוונות ראשונים?

בגמרא איתא שהרציעה שייכת להציווי "כי לי בני ישראל עבדים" בלבד, אולם רש"י בפרשתנו מוסיף²⁰ שלפעמים הרציעה שייכת היא לציווי אחר – "לא תגנוב":

"אזן זאת ששמעה על הר סיני 'לא תגנוב' והלך וגנוב – תרלע; ואם מוכר עלמנו, אזן ששמעה על הר סיני 'כי לי בני ישראל עבדים', והלך וקנה אדון לעלמו – תרלע".

והיינו, שרק בנוגע לעבד שמכר עצמו נקט רש"י שהוא נרצע בגלל שעבר על הציווי ד"כי לי בני ישראל עבדים", ואילו בנוגע לעבד שמכרוהו בית דין – שהטעם שמכרוהו הוא משום שגנוב ולא היה בידו לשלם (וכמו שכתוב בפרשתנו²¹ "אם אין לו ונמכר בגניבתו") – מפרש רש"י שהוא נרצע מכח הציווי "לא תגנוב".

ולכאורה חסר ביאור²²:

כשם שבמוכר עצמו פירש רש"י שהוא נמכר מכח הציווי "כי לי בני ישראל עבדים", והיינו על רצונו להישאר עבד אצל אדונו שהוא בניגוד לעבדותו להקב"ה – כך היה יכול לפרש גם בזה שמכרוהו בית דין, כי אף שמלכתחילה הוא נמכר שלא ברצונו, הרי עתה רוצה הוא להישאר אצל אדונו כעבד וממילא מתאים שרוצעים את אדונו "ששמעה כי לי בני ישראל עבדים".

ולמה איפוא הוצרך רש"י להוסיף ולהעמיס כאן את מה שעשה העבד שש שנים קודם לכן – זה שעבר על הציווי "לא תגנוב" – ולא הסתפק בהטעם ד"אזן ששמעה כי לי בני ישראל עבדים" שהוא מתאים עכשיו (אצל כל סוגי העבדים) !?

20. והוא ע"פ המכילתא בפרשתנו.

21. פרשתנו כב, ב.

22. וראה גם תורה תמימה כאן אות נז.

ובאמת, שגם בנוגע להמוכר עצמו – שעליו כתב רש"י (כדברי הגמרא) "אזן ששמעה על הר סיני 'כי לי בני ישראל עבדים' והלך וקנה אדון לעצמו תרצע" - צריך ביאור:

מהלשון "והלך וקנה אדון לעצמו" – בלשון עבר - משמע, שמענישים אותו על שהלך ומכר את עצמו בתחילה²³; ולכאורה - מדוע לא נפרש, כפשטות הכתובים, שמענישים את העבד על רצונו עכשיו להישאר אצל אדונו?

[ובפרט, שלפי דברי רש"י שהעונש הוא על זה שהלך ומכר את עצמו בתחילה – מתעוררת הקושיא הידועה: למה אינו נרצע מיד כשמכר עצמו (אלא רק לאחר שש שנים ורק אם ברצונו להישאר אצל אדונו)?].

תחילתו בפשיעה – וסופו באונס

וביאור העניין²⁴:

הנה ברציעה יש חומרא יתירה לגבי עונשים אחרים – כי על ידה בא בזיון תמידי ומום להאדם הנרצע.

ולכן מיאן רש"י לפרש שהרציעה היא עונש על זה שברצון העבד להישאר אצל אדונו עכשיו – כי אף שרצון זה של העבד אינו מתאים למאמר הכתוב "כי לי בני ישראל עבדים", הרי יש ללמד עליו זכות שאנוס הוא בזה, וכטענתו: "אהבתי .. את אשתי ואת בני", והיינו האשה שנתן לו אדונו והילדים שילדה לו, שבצאתו לחפשי יהיה מוכרח להיפרד מהם, כמו שכתוב²⁵ "האשה וילדיה תהיה לאדוניה והוא יצא בגפו"; וכבר אמרו חז"ל כי אהבה זו של האדם להאשה והבנים חקוקה היא בנפשו מצד טבע בריאתו²⁶, ואי אפשר להאשים כל-כך את העבד בזה.

וזהו שדייק רש"י לפרש שעונש הרציעה בא על מה שעשה בתחילה (לפני שהיה "אנוס"), והוכרח לחלק בין המוכר עצמו לבין זה שמכרוהו בית דין: במוכר עצמו הוא נענש על זה שהלך ומכר עצמו לעבד על אף הצייווי "כי לי בני ישראל עבדים", ובמכרוהו

23. וראה חזקוני כאן.

24. ראה גם לעיל סימן א.

25. פרשתנו כא, ד.

26. שבת קנב, א. וראה גם תניא פמ"ט.

בית דין (שנמכר לעבד שלא ברצונו) הוא נענש על זה שעבר על הציווי "לא תגנוב" (ומיושבות הקושיות דלעיל).

איגלאי מילתא למפרע

אמנם, אף שהעונש הוא על מה שעשה בתחילה, לפני שש שנים – מכל מקום נרצע הוא רק עכשיו, לאחר שאמר "אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי". והטעם לזה²⁷:

במכרוהו בית דין, שעבר על הציווי "לא תגנוב" - במקרים רבים יש "לימוד זכות" עליו, שלא מצא דרך אחרת לפרנס עצמו ובני ביתו, והעניות העבירה אותו על דעתו ועל דעת קונו²⁸, ובמילא אינו ראוי לעונש כזה.

וכעין זה במוכר עצמו, שעבר על "כי לי בני ישראל עבדים" – שבשעת מעשה אין להענישו ברציעה, מכיון שיש "לימוד זכות" פשוט, שהוא מכר עצמו מחמת דוחק הפרנסה כו'.

אמנם מובן, שכאשר אדם גונב לאונסו, הרי הוא מתבייש בזה ואין רצונו שיתפרסם קלונו ברבים; ואם נמכר לעבד ומתפרסם הדבר שנמכר בגניבתו, מיצר לו הדבר במאד וכל עת שהותו אצל אדונו – עת קלונו – הרי הוא מצפה ליציאתו לחירות.

ולכן, במצב שבו הסתיימו כבר שש שנות העבדות, ובכל זאת אין האדם בהול לצאת לחפשי, ואדרבה, הוא רוצה להישאר אצל אדונו, הרי זה מוכיח שמעיקרא אין הדבר בזיון בעיניו, ועד שלא איכפת לו בפרסום הדבר שהוא עבד על ידי שגנב ונמכר בגניבתו; סופו מוכיח על תחילתו, שגנב מצד תכונתו הרעה, ומה שעבר על הציווי "לא תגנוב" לא היה מפני דחקו בלבד. ולכן אז הוא שאומרים כי "אזן זאת ששמעה 'לא תגנוב' והלך וגנב – תירצע".

וכן במוכר עצמו, שבזה שאינו רוצה לצאת חופשי עכשיו מוכיח בזה שאין ענין העבדות חמור אצלו, וכשמכר עצמו לכתחילה לא היה רק מצד דוחק אלא שלא איכפת

27. וראה עד"ז במפרשים כאן: כלי יקר. באר בשדה. ועוד.

28. עירובין מא, ב.

לו להיות עבד; מוכיח סופו על תחילתו שמכר עצמו מרצונו הטוב, ולכן נרצע עתה על ש"הלך וקנה אדון לעצמו" ועבר על מה ששמעה אזנו "כי לי בני ישראל עבדים".

[במשכיל לדוד כאן פירש, שהטעם שלא רוצעים מלכתחילה את העבד אלא רק לאחר שש שנים – הוא מפני ש"לא חייבה תורה אלא לנרצע, לפי ששנה בחטא", כלומר: הרציעה הוא עונש מיוחד מכיון שעבר על הציווי "כי לי בני ישראל עבדים" פעמיים, הן בשעת המכירה והן עתה שרוצה להישאר אצל אדונו.

ועד"ז במכרוהו בית דין – "שנה בחטא": "בתחילה עבר על מה ששמע לא תגנובו, והשתא הדר ועבר על מה ששמע כי לי בני ישראל עבדים".

אמנם לפי דבריו עדיין אינו מוכן, למה דוקא מי ש"שנה בחטא" זה יירצע, ולא מי שעבר פעמיים על חטא אחר – שגם בו שייך לומר "אזן ששמעה על הר סיני .. תרצע"?

ולכן צריך לפרש, שהמיוחד כאן הוא (לא עצם זה שעבר על אותה עבירה ב' פעמים, אלא) ש"הוכיח 1910 על תחילתו" – רצונו להישאר אצל אדונו מלמד למפרע שזה שמכר עצמו לעבד (או זה שגנב) לא היה מחמת דוחק ומצוקה זמנית, אלא שבעצם אין הדבר חמור אצלו; ובעבירות אחרות לא מצינו דבר זה ולכן אין בהם עונש הרציעה. ודר"ק].

אל תעשה שבתך חול

והנה, כעין מצב זה של עבד שאינו רוצה לצאת לחפשי שבזה מוכח שאין מאמר הכתוב "כי לי בני ישראל עבדים" חמור בעיניו – קיים גם בזמננו, באופן "דק" (אף) שדיני עבד עברי בגשמיות אינם נוהגים אלא בזמן שהיובל נוהג).

דהנה, במשך ששת ימי השבוע יהודי נדרש לעסוק בענינים של גשמיות ופרנסה כו'; אמנם ביום השביעי אמרה תורה אשר "יצא לחפשי", לשבות ולנוח מכל עניני חול.

וכשם שמצינו בעבד כפשוטו מצב שבו הוא רוצה להישאר עבד ואינו רוצה לצאת חופשי – על דרך זה יש הטרודים כל כך בעסקיהם הגשמיים במשך ששת ימי החול עד שהם "עבדים לעבדים", וגם בשבת אינם רוצים לצאת חפשי ולשחרר עצמם מאהבתם ושעבודם לעניניהם הגשמיים.

וע"ז באה ההוראה: הקב"ה צוה "כי לי בני ישראל עבדים" – ענינו של האדם הוא עבודת השם בלימוד התורה וקיום המצוות, וזוהי תכלית ירידת נשמתו ושליחותו

בעולם. ומכיון שזהו ציווי הקב"ה, המחיה ומהווה את הכל, הרי בוודאי יתן לו הכח והיכולת הדרושים למלאות שליחותו בעולם.

והיינו, שאפילו בימות החול, בעסקן בעניניו הגשמיים, הרי אינו משועבד להם – "עבד לעבדים" – אלא אדרבה, משתמש בהם לצרכו האמיתי, להיות עבד להקב"ה. וכשבא יום השבת קודש – מקדש, מבדיל ומגביה את עצמו לגמרי מעניני חול, ועד שנזכה ל"יום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים" בב"א.

(חלק יא – משפטים א)

"ואם אמור יאמר העבד אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי. והגישו אדוניו אל האלקים והגישו אל הדלת או אל המזוזה ורצע אדוניו את אזנו במרצע ועבדו לעולם" (כא, ה"ו)

ורצע אדוניו את אזנו – הימנית. או אינו חלל של שמאל, תלמוד לומר 'אזן – אזן' לגזירה שווה: נאמר כאן 'ורצע אדוניו את אזנו', ונאמר במכורע 'תנוך אזנו הימנית'. ומה ראה אוזן להירצע מכל שאר אברים שבגוף? אמר רבן יוחנן בן זכאי: אזן זאת ששמעה על הר סיני 'לא תגנוב', והלך וגנב – תירצע; ואם מוכר עצמו, אזן זאת ששמעה על הר סיני 'כי לי בני ישראל עבדים' והלך וקנה אדון לעצמו – תירצע:

במשכיל לדוד הביא קושיית הלומדים על פיסקא זו - "אמאי לא הקשה כן רש"י אעיקריה דקרא, אלא אחר שכתב לימוד זה דאזנו הימנית?"

כלומר: הקושיא "ומה ראה אוזן להירצע מכל שאר אברים שבגוף" – היא (לכאורה) קושיא המתעוררת בלימוד הכתוב כשלעצמו;

אמנם רש"י לא הביאה כענין לעצמו, אלא כהמשך למה שכתב ש"אזנו" היינו אוזן ימין דוקא – שעל זה הוא שממשיך ומקשה (בוא"ו המוסיף): "ומה ראה אוזן להירצע" - ומשמע איפוא, שדוקא לאחר שפירש שהרציעה היא באוזן ימין, אז הוא שמתעוררת הקושיא "מה ראה אוזן להירצע".

ותמוה: וכי אם היו רוצעים את אוזן שמאל – אז לא היה מקום לקושיא ? !

[במשכיל לדוד תירץ:

"ונראה לי דבשלמא בלא זה לא הוה מקשי מידי, דהוה אמינא דהיינו טעמא דאוזן דוקא משום דכתיב 'ואהבת לרעך כמוך', ואפילו בהרוגי בית דין אמרינן 'ברור לו מיתה יפה' - והכי נמי נימא: ברור לו רציעה יפה, שלא יצטער כל כך, והיינו באליה דאוזן שהוא בשר דק ורך ואין בו צער אלא מעט, ששם נוקבים כל הנשים ליתן העגילים.

אבל השתא דכתב רש"י דילפינן אוזן אוזן בגזירה שווה ממצורע, וממילא מאחר דקיימא לן 'אין גזירה שווה למחצה' - לכל מילי אית לן לדמותו למצורע, מה להלן בגוף האוזן ממש בתנוך הכי נמי דכוותה .. אם כן הרי יש שם צער גדול כמו במקום אחר, ומעתה איכא לאקשוויי 'מה ראתה אוזן וכו'".

והיינו, שמכיון והזכיר רש"י את הגזירה שווה ממצורע, הרי מגזירה שווה זו עולה שהרציעה אינה בחלק הרך של האוזן אלא בגוף האוזן עצמה (וכמו במצורע); ועל זה קשה - מאי טעמא הרציעה היא דוקא באוזן וכו'.

אבל קשה ליישב מהלך זה בפשט דברי רש"י, שלא הזכיר כלל שמקום הרציעה הוא בתנוך האוזן²⁹, והזכיר רק את החילוק דאוזן ימין ואוזן שמאל ותו לא מידין].

הוי דן את העבד לכף זכות!

ויש לומר, ובהקדים הדיוק בלשון רש"י - "אזנו הימנית. או אינו אלא של שמאל"; ונראה מלשונו, שמצד הסברא היינו למדים שהרציעה היא דוקא באוזן שמאל, ואין זאת אלא שהגזירה שווה ממצורע היא שמכריחה אותנו לשלול סברא זו.

ולכאורה, למה באמת תהיה סברא לרצוע אוזן שמאל דוקא, יותר מאוזן ימין? ומדוע לא נאמר (מצד הסברא) שהרציעה יכולה להיות באחד מהאזנים, או ימין או שמאל?

[הרע"ב מפרש דברי רש"י שאכן זו כוונתו - שמצד הסברא היינו חושבים שיכול לרצוע איזה אוזן שרוצה. אולם לדבריו היה רש"י צריך לומר "אזנו - איני יודע איזו" (וכיו"ב); ומלשון רש"י "או אינו אלא של שמאל" - מובן שהסברא נותנת לרצוע דוקא את אוזן שמאל].

אלא הביאור בזה³⁰:

29. וראה מכילתא עה"פ. קידושין כא, ב.

30. וראה בארוכה לעיל סימן ב.

המדובר כאן הוא במי שגנב ואי אפשר לו להחזיר את הגניבה או לשלם (ולכן בית דין מוכרים אותו לעבד), ופעמים רבות שהטעם לזה הוא משום שעני מדוכא הוא וגנב כדי להשקיט רעבונו ורעבון בני ביתו, העניות העבירה אותו על דעתו ועל דעת קונו.

ומעתה תמוה לכאורה, למה מגיע לאדם זה עונש רציעה, שיש בו בזיון תמידי, "מום" קבוע? - וכבר אמר החכם מכל אדם³¹ אשר "לא יכוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב".

וכעין זה קשה במי שמכר עצמו לעבד מחמת דוחקו, שזה שהשפיל את עצמו וקיבל עליו מרות האדון מוכיח שהיה במצב של עניות גדולה ולכן הגיע עד כדי כך; ולמה מגיע לו עונש חמור כזה?

ואם נאמר שעונש זה בא לו (לא על זה שנמכר מתחילה, אלא) על זה שעכשיו רוצה הוא להישאר אצל אדונו – הרי גם בזה אפשר ללמד עליו זכות, שהרי טוען הוא "אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני" (היינו, האשה שנתן לו אדונו והילדים שילדה לו – שבצאתו לחפשי יהיה מוכרח להיפרד מהם), ואהבה זו של האדם לבני משפחתו היא מן הטבע שהטביע הקב"ה.

בשמאל יותר קל

וליישב זה היה אפשר לבאר, שאדרבה - משום שיש "לימוד זכות" על העבד שרוצה להישאר אצל אדונו, לכן הוא שבחרה התורה עבורו בעונש בלתי רגיל זה של רציעה, כי הרציעה נחשבת עונש קל ביותר; וכפי שמוכח גם מזה שהיו רגילים לרצוע האוזן מרצונם הטוב בכדי לתת בו נזם – אנשים ונשים בנים ובנות³².

ולפי הבנה זו, שהטעם (בדרך הפשט) להרציעה באוזן הוא כדי להקל בהעונש – הרי הסברא נותנת שהרציעה תהיה דוקא באוזן שמאל:

31. משליו, ל.

32. תשא לב, ב.ג.

ידוע הוא שהשמאל פחותה מהימין, וכפי שפירש רש"י³³ בנוגע ליד שמאל: "יד שהיא כהה"; ומכיון שהמכוון הוא להקל בעונשו, מסתבר שהרציעה תהיה באזן השמאלית הפחותה – ולא יפגעו באזן הימנית המעולה.

ומעתה מתבאר יפה מהלך דברי רש"י:

בתחילה מפרש רש"י "אזנו – הימנית", ומיד מעלה סברא "או אינו אלא של שמאל"; והיינו, כי מצד הסברא למעט בעונשו של העבד, היו צריכים לרצוע דוקא את אוזן שמאל ולא את אוזן ימין.

אמנם, ממשך רש"י שאי אפשר לומר כן, כי הגזירה שווה ממצורע מכריחה אותנו לפרש שהרציעה היא דוקא באזן ימין – היפך ממה שמסתבר בפשטות.

אמנם מעתה מתעוררת השאלה – "ומה ראה אוזן להירצע":

כיון שהתורה צוותה לרצוע את האוזן הימנית, החשובה יותר, הרי מובן שלא נבחר האוזן להירצע בכדי למעט בעונשו (שאז היו רוצעים האוזן השמאלית) אלא מטעם אחר; ואם כן, "מה ראה אוזן להירצע מכל שאר אברים שבגוף"?

ומסביר רש"י – "אזן ששמעה על הר סיני .. תרצע". והיינו, שזה שהעונש הוא דוקא בהאזן הוא משום שהאזן שמעה ציוויים אלו על הר סיני ועברה עליהם; ולכן העונש הוא בהאזן הימנית, שהיא המעולה שבאזנים והיא העיקרית בענין השמיעה. ודו"ק.

(חלק יא – משפטים א)

לע"נ
הרה"ח ר' יעקב
ב"ר שלום ע"ה

אלישביץ

נלב"ע כ' שבט תשנ"ג

תנצב"ה